

РОЛЬ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

***Н.М. Гловин, Н.Л. Магура, кандидати педагогічних наук
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»***

Розглянуто історію становлення та розвитку природоохоронних об'єктів східної частини «Опілля» в межах Тернопільської області, проведено дослідження компонентів природи та викладено перспективи формування регіональної екологічної мережі як складової частини екологічної освіти та виховання.

Природоохоронні об'єкти, заказник, ботанічна пам'ятка, урочище, заповідник, Національний парк.

Серед викладачів, екологів нашого краю утвердилася цілком справедлива думка: природоохоронна освіта і виховання – єдиний послідовний процес, він має здійснюватися протягом усього життя людини на комплексній основі. Вже нині для досягнення цієї мети використовують і офіційні установи освіти (дошкільні заклади, школи, ліцеї, гімназії, коледжі, вищі навчальні заклади, курси підвищення кваліфікації), інформаційні засоби (преса, радіо, телебачення, кіно, виставкова діяльність тощо).

Метою роботи є аналіз об'єктів дослідження природно-заповідних територій східної частини «Опілля» в межах Тернопільської області, а також показати вплив природоохоронної діяльності не тільки на підготовку студентів до практичного втілення ідей, здобутих під час навчання, але й на збагачення їх духовного світу, формування у них почуття єдності з природою та розвиток інстинкту відповідальності за свої вчинки.

Результати дослідження. Важливим компонентом природоохоронної роботи є відвідування студентами природно-заповідних об'єктів свого краю у процесі вивчення екологічних дисциплін. Це дає змогу студентам ознайомитися з різними аспектами і підходами до природоохоронної справи. У них формуються мотиви необхідності і бажання, прагнення та інтерес до пізнання об'єктів явищ живої природи і людини як природної істоти. Відвідуючи та вивчаючи природозаповідні об'єкти, вони розглядають наукові основи оптимізації взаємодії людини і суспільства з екологічними системами на базі ідей охорони природи, керованої еволюції і перетворення біосфери в ноосферу.

Вивчення природно-заповідних об'єктів краю дає усвідомлення того, що природа рідного краю становить першооснову прояву загальних закономірностей розвитку природи і суспільства в цілому, формує в студентів внутрішню потребу любити свій край, зберігати і відстоювати його природу, брати посильну участь у вирішенні природоохоронних проблем.

«Пізнання природи, оволодіння знаннями про неї ховає в собі ще невикористані досі можливості для того, щоб знання формували позиції людини – соціальні, моральні, естетичні, а ці позиції по суті і є світоглядом у дії. Природа – не тільки середовище навколо нас, а й всенародне добро й багатство, за яке кожний громадянин нашого суспільства відповідає» (Сухомлинський В.О.).

Розвиток екологічної освіти в установах природно-заповідного фонду визначено в Законі України «Про природно-заповідний фонд України», що засвідчує їх статус як еколого-освітніх закладів. Положення «Про наукову діяльність заповідників і національних природних парків України» визначає схему отримання інформації від заповідників і національних природних парків щодо їх еколого-освітньої діяльності. Наступним кроком у розвитку і зміцненні нормативної бази у цій сфері стало «Положення про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України». Ці документи містять норми про загальні принципи діяльності установ природно-заповідного фонду як осередків організації екологічної освіти та виховання, метою яких є цілеспрямоване формування засад екологічної свідомості та поведінки, спрямованої на збереження та відновлення природної спадщини.

Людина – дитя природи і праці. Велика мудрість у тому, що люди зрозуміли: необхідно берегти заповідні куточки. Звичай охороняти певні угіддя, урочища, окремі рослини і тварини дуже давній, своїм корінням сягає часів Київської Русі. Ще наші далекі предки вважали деякі ліси і тварини, що жили в них заповідними. Терміни «заповідник», «заказник» виникли від давніх слів «заповідь», «заказ», що означало місце, де забороняється сільськогосподарське та промислове господарювання постійно (заповідник) або лише її певний час (заказник). З давніх часів здійснювалися заходи щодо охорони не тільки лісів, а й окремих мисливських тварин. За зрубання дерев у заповідних містах навіть карали на смерть. Охороною природи почали займатись вчені.

Бурхливий розвиток економіки та промисловості у II половині XIX ст. сприяв збільшенню використання природних ресурсів, що призвело до знищення або загрози знищення об'єктів. Тому окремі вчені, наукові установи, природознавчі товариства, ентузіасти почали виступати проти руйнування зникаючих природних комплексів, за збереження рідкісних представників тваринного і рослинного світу.

Відомий галицький меценат, багатий польський землевласник, великий любитель природи граф Володимир Дзедушицький є першою в Україні людиною, яка створила заповідник у сучасному розумінні цього слова. У 1886 р. Володимир Дзедушицький виділив на своїх землях за 4 км на південь від помістя Пеняки Золочівського повіту Львівського воєводства (тепер Львівська обл., Бродівський р-н) на річці Серет 22,4 га первозданних 200-річних буків і оголосив їх заповідними. Резерват був ним названий «Пам'ятка Пеняцька» Дуже важливо підкреслити, що заповідний об'єкт Дзедушицький створив не для мисливських забав (як це тоді робилося) чи якихось утилітарних цілей, і навіть не з релігійних мотивів. Створення резервату переслідувало винятково цілі, заради яких зараз створюються заповідники. «Пам'ятка Пеняцька» заповідалась з метою збереження букового лісу «на

всі часи», для наукових досліджень (там стали проводити дослідження вчені Львівського університету) та охорони місць гніздування рідкісного виду птахів – орлана білохвоста. Як наказав засновник цього резервату: «Пам'ятка» повинна мати важливе значення для розповсюдження дендрологічних досліджень, що базуються на методах біологічних.» Створення подібного резервату з такими завданнями було першим не лише в Україні, але й в Європі. Тому Володимира Дзедушицького можна вважати піонером заповідників в Україні, а 1886 р. – початком заповідної справи в Україні.

Заповідники – найвища класична форма охорони, що здійснюється шляхом вилучення певних найцінніших ділянок території з господарської діяльності людей. Заповідник – це природоохоронна установа, яка за своїм статусом прирівнюється до науково-дослідного інституту, бо в них йде вивчення різноманітних природних процесів та явищ і розробка наукових основ охорони природи. Природні заповідники створюються за рішенням уряду держави з метою збереження у природному стані типових комплексів. Отже, найголовніша функція всіх заповідників – консервація генофонду рослин і тварин та проведення екологічного виховання населення.

16 червня 1992 р. був прийнятий закон України «Про природно-заповідний фонд України», який визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України. У главі 1-й «Природні заповідники», ст. 15 зазначено, що основним завданням природних заповідників є збереження природних комплексів та об'єктів на їх території, проведення наукових досліджень та спостережень за станом навколишнього середовища.

Заповідники – природні лабораторії, в яких вивчаються процеси, що відбуваються без втручання або з незначним втручанням людини. Отже, необхідна така мережа заповідників, яка б повною мірою могла б зберегти в природному стані всі найтипівіші для кожної географічної зони ділянки з їх природними флорою і фауною. За класифікацією 1983 р. було встановлено вже 9 заповідних категорій. До раніше згаданих ще додалися: заповідне урочище, ботанічний сад, дендрологічний та зоологічний парки. Згідно із Законом України від 16.06.92 р. «Про природно-заповідний фонд України» введено ще 2 класифікаційні категорії: біосферний заповідник та регіональний ландшафтний парк.

Поняття «біосферний заповідник» введено в обіг за розробленою ЮНЕСКО у 1971 р. міжнародною програмою «Людина і біосфера». Біосферні заповідники – це малопорушені території, на яких організовуються спостереження (моніторинг) за глобальними змінами, які виникли в біосфері внаслідок діяльності людини. Нині їх у світі близько 240.

Масовий потяг людей до тісної та активної взаємодії з природою призводить до виснаження рекреаційних ресурсів, знищення унікальних природних комплексів, включаючи їх флору і фауну. Для того, щоб цього не було і для наближення до людини краси та унікальності «царства вічної природи», зберегти його в незайманому вигляді і для майбутніх поколінь, виховати свідоме відношення людини до природних багатств – основна суть ідеї створення національних і природних парків.

Природний парк – обширна ділянка природних і культурних ландшафтів, що виділяється своєрідністю і мальовничістю природи і придатна для відпочинку людей.

Національний парк – виділена державою або місцевими органами території, яка, крім збереження в незайманому вигляді флори і фауни, призначена для відвідування людьми мальовничих місць з творчою, рекреаційною, культурною метою та науково-дослідними цілями.

Слово «національний» означає належність території всій нації, всьому народу, а не якійсь конкретній особі. Природні парки, на відміну від національних, не мають заповідної зони, вони постійно відкриті для відпочиваючих. Рекреаційна діяльність у таких парках переважає над природоохоронною функцією. Якщо в національному парку людина – гість, який немає права залишатися довго, то в природному парку людина у себе вдома.

Крім природних спостережень, у національних парках проводяться соціологічні і психологічні види досліджень (вивчається поведінка відвідувачів та їх реакція на правила внутрішнього розпорядку, динаміка контингенту за віком, соціальне положення тощо). В національних парках заборонено будівництво і розробка корисних копалин, будівництво нових шосе, залізниць, ліній електропередачі. Рибальство, випас худоби допускається лише у допустимих формах і розмірах. На території парку забороняється самовільна вирубка дерев, збір лікарських рослин, кори, віників, новорічних ялинок. Збір ягід і грибів в невеликих кількостях дозволені. Ходити можна тільки стежками.

Вперше значні території для громадського відпочинку були заповідані актом конгресу США у 1864 р. Світова практика діяльності національних і природних парків переконливо довела свою дієвість і ефективність для розв'язання багатьох екологічних завдань.

Незалежна Україна у розбудові своєї державності орієнтується на основні принципи сталого розвитку, декларовані міжнародним співтовариством на Конференції ООН з питань навколишнього середовища та розвитку, які передбачають збалансування потреб суспільства й можливостей природи. Тому зрозуміло, що визначальним чинником формування світогляду, орієнтованого на безпечний для довкілля розвиток, є якнайширша природоохоронна освіта з залученням усіх наявних можливостей.

Вивчення природоохоронних об'єктів – необхідна складова реалізації програми навчального курсу вищого освітнього закладу. Акції і заходи, проведені та організовані на природно-заповідних територіях, займають вагомим місце у розвитку пізнавальних здібностей студентів. Вони повинні координуватися з навчальними програмами та об'єднуватися в єдиний план природоохоронної освіти і виховання, який виступає складовою частиною навчально-виховної роботи в інституті. Не менш важливим є вивчення природоохоронних об'єктів місцевого значення. Територія Голицького ботаніко-ентомологічного заказника загальнодержавного значення – це степова ділянка площею 60 га, що приурочена до південних і південно-західних схилів гори Голиця. Тут зростає понад 400 видів судинних рослин Бережанського Опілля, 50 з яких належать до рідкісних регіональних видів та 25 – рідкісні і зникаючі, які занесені до «Червоної книги України», а саме: анемона розлога,

відкасники осотовидний і татарниколистий, вовчі ягоди пахучі, гіпокрепіс чубатий, гніздівка звичайна, жовтозілля Бессера, зозулинці степовий і шоломонський, ковила найкрасивіша, коручка темночервона, лілія лісова, молочай волинський, пальчатокорінник бузиновий, сон великий, ясенець білий.

Ділянка цілини в урочищі «Гутисько» – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. Перебуває у віданні Підвисоцької сільради. Площа – 18 га. Під охороною – лучно-степові фітоценози. Особливо цінні любка дволиста – рослина, занесена до Червоної книги України, інші види флори, що мають наукове, пізнавальне та естетичне значення.

У Тернопільській області буде створено два об'єкти природно-заповідного фонду. З Міністерством екології та природних ресурсів України погоджено організацію ботанічних заказників загальнодержавного значення у Бережанському районі: «Жолоби» орієнтовною площею 60 га і «Долини» – площею 50 га. Про це повідомили в Державному управлінні охорони навколишнього природного середовища в Тернопільській області.

Отже, цей чудовий край планується оголосити об'єктом природно-заповідного фонду – регіональним ландшафтним парком «Бережанське горбогір'я», що має всі передумови бути одним із найунікальніших біологічних центрів у системі природних ядер перспективних регіональної та національної екомереж.

Висновки

Указ Президента України «Про збереження і розвиток природно-заповідного фонду», в якому визнано збереження і розвиток територій і об'єктів природозаповідного фонду України пріоритетним напрямком державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища, є дуже вчасним і вселяє в нас надію, що наші нащадки одержать у спадок від нас не голі пустелі, а різноманіття рослинного та тваринного світу.

Таким чином, головна мета суспільства – не допустити руйнування унікальних природних куточків, створити стратегічний резерв заповідання в умовах, коли реалізується земельна реформа. Не збережемо природних цінностей нині – завтра буде пізно.

Список літератури

1. Андрієнко Т. Роль природно-заповідних територій в охороні біорізноманіття / Т. Андрієнко, В. Онищенко // Рідна природа. – № 3. – 2003. – С. 19–21.
2. Борейко В. Заповідники як гордість нації / Борейко В. // Молодь України. 1995.
3. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». 16.06.92. №2456–XV / Відомості Верховної Ради, 1993. – № 10.
4. Національна доповідь України / Конференція ООН «Навколишнє середовище і розвиток» (Бразилія – 92). – К.: Час, 1992. – С. 18–19.
5. Крижановська О. Установи природно-заповідного фонду як осередки екологічної освіти та виховання / О. Крижановська, О. Петрович // Рідна природа. – № 3. – 2003. – С. 14–17.
6. Тернопільський регіон. Екологічна ситуація. Тенденції розвитку. Перспективи. // Рідна природа. – № 9. – 2003. – С. 9–79.

Рассмотрена история становления и развития природоохранных объектов восточной части Ополя на территории Тернопольской области, проведено изучение компонентов природы и перспективы создания региональной экологической сети как часть экологического образования и воспитания.

Природоохранные объекты, заказник, ботанический памятник, урочище, заповедник, Национальный парк.

The questions of research of territory and forming of the protected objects of East Opol'ya (in composition of Ternopil region) are examined in the article. The questions of natural using of Opol'ya were examined by many scientists. Among them it is possible to name Verdak, Gerenchuk, Zaverukha, Demyanchuk and other. They studied history of region, its landscapes, vegetation and animal kingdom, activity of a man, the examples of classification of landscapes.

Environmental objects, preserves, botanical attraction, tract, Reserve, National Park.

УДК 550. 424. 4

ВЕРТИКАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ^{137}Cs У ТОРФОВО-БОЛОТНИХ ҐРУНТАХ МЕЗО- ТА ОЛІГОТРОФНИХ ЛІСОБОЛОТНИХ ЕКОСИСТЕМ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ УКРАЇНИ

О.В. Головка, здобувач *

Національний природний парк «Дермансько-Острозький»

Проаналізовано вертикальний розподіл ^{137}Cs у торфОВО-болотних ґрунтах мезо- та оліготрофних лісоболотних екосистем Західного Полісся. Зроблено висновок, що максимальна питома активність ^{137}Cs характерна для шарів очосу на межі з торфом. Визначено розподіл валового запасу радіонукліда в ґрунтах екосистем сирих та мокрих суборів, мокрих борів.

Західне Полісся України, торфОВО-болотні ґрунти, лісоболотні екосистеми, радіонуклід, питома активність ^{137}Cs , вертикальний розподіл.

Вертикальна міграція ^{137}Cs у ґрунті розглядається радіоекологами як один із головних процесів самоочищення лісових та болотних екосистем від радіоактивного забруднення. Крім того, ґрунти торф'яних боліт мають особливе радіоекологічне значення в ландшафтах. Так, в крайових частинах боліт вони є геохімічними бар'єрами, в т.ч. для ^{137}Cs , де рухомість згаданого радіонукліду різко зменшується. Однак, за межами крайових геохімічних бар'єрів болота є фітоміграційними аномаліями з високою мобільністю радіонуклідів у ґрунтово-рослинному покриві [1].

* Науковий керівник – кандидат біологічних наук О.О. Орлов